

Тетяна
Павлуша

ЕЛЕКТРОННА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КНИЖКОВОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

У статті йдеться про загальну потребу створення енциклопедії української книжкової культури. Розкривається головна мета побудови енциклопедії. Це - надання дослідникові знання про інформаційне середовище епохи написання пам'яток слов'янської писемності та українського друку, що спрямоване на подолання семантичного бар'єру, зумовленого часовою відстанню цього середовища від сьогодення.

У 1992 р. Комітет з науково-технічного прогресу при Кабінеті Міністрів України провів конкурс на формування державних науково-технічних програм з пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу. З поданих 2143 програм та окремих проектів конкурс витримали 240. В їх числі й запропонована ЦНБ ім. В. І. Вернадського програма «Книжкова спадщина України» [1], якою передбачено проведення комплексу робіт зі створення реєстру української рукописної книги, бібліографічного реєстру вітчизняних друкованих видань, системи збереження книжкових скарбів України та інформаційної технології забезпечення їх загальнодоступності.

Вітчизняні книгознавці й бібліографи традиційно прагнуть дедалі ефективніше використовувати книжкову спадщину в системі соціальних комунікацій. Ще в минулому столітті М. Комаров уклав бібліографічний покажчик українських книг ХУІ-ХІХ ст. [2]; у 20-х роках нинішнього століття П. Іноземцев, Ю. Меженко та інші дослідники задумували створення національної бібліографії України [3, 4]; у 40-х роках Ю. Меженко

розпочав формування фонду «україніка» [4]. Дослідження Л. Дубровіної, О. Маслової та інших учених сприяють введенню в науковий і культурний обіг пам'яток слов'янської писемності [5, 6]. Важлива віха для вітчизняного книгознавства - підготовка каталогів рукописних і перших друкованих книг, зокрема зводу рукописів, що зберігаються у ЦНБ [7], і каталог стародруків, створений Я. Запаском та Я. Ісаєвичем [8]. Прискорюються темпи залучення величезного масиву книжкових скарбів України для розв'язання наукових, загальноосвітніх і культурологічних проблем сьогодення, запроваджуються новітні інформаційні технології. В. Омельчук розвиває концепцію національної бібліографії, ґрунтуючись на доробках попередників [9]. За редакцією Я. Дашкевича видається репертуар української книги, починаючи від виходу в світ першої частини «Енеїди» І. Котляревського в 1798 р. до 1916 р. [10]. Перелік таких праць можна продовжити.

Проведені за науково-технічною програмою «Книжкова спадщина України» дослідження показують, що для ґрунтовнішого освоєння історико-культурних

Вибір бази даних
HELP

Пошук і Перегляд

Друк і Експорт

КНИЖКОВА СПАДЩИНА УКРАЇНИ: електронна енциклопедія

Енциклопедія надає інформацію про:
пам'ятки слов'янської писемності та українського друку (рукописи, перші друковані книги, рідкі та цінні видання);
осіб, діяльність яких сприяла зародженню і розвитку української книжкової культури (літописців, друкарів, книгознавців тощо);
організації, що забезпечували створення та збереження рукописів і стародруків (монастирі, друкарні, бібліотеки тощо);
тлумачення основних книгознавчих термінів.

Адміністратор електронної енциклопедії - к. п. н. Тетяна ПАВЛУША
Науковий консультант - д. і. н. Любов ДУБРОВІНА
(С) Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського

Остання сторінка

БД: KSU. Всього документів 1014

█ <PgUp> - Назад █ <PgDn> - Вперед █ <Home> - Початок █ <ESC> - Вихід █

фондів бібліотек водночас з формуванням баз даних національної бібліографії України та фонду «україніки» необхідно створити (в комп'ютерній формі) й енциклопедію української книжкової культури, яка відображала б її становлення і розвиток.

Головна мета енциклопедії: надати дослідникові знання про інформаційне середовище епохи написання пам'яток слов'янської писемності та українського друку, сприяти подоланню семантичного бар'єру, зумовленого часовою віддаленістю цього середовища від сьогодення. Отже, електронна енциклопедія має бути інфологічною моделлю названого середовища. Щоб забезпечити найприродніше його відображення, модель повинна визначати сукупність інформаційних об'єктів і суб'єктів, їх атрибутів (елементарних даних опису) та зв'язків між ними, динаміку змін розглядуваної предметної галузі, характер інформаційних потреб користувачів [11].

Об'єкти книжкової спадщини України - це пам'ятки слов'янської писемності та українського друку, створені на території України, і понятійний апарат, використовуваний у процесі роботи з історико-культурними фондами бібліотек. Пам'ятками писемності вважаються авторські чи упорядницькі літературні твори, ділові та побутові тексти, що виконані на авторському матеріалі і становлять частину культурного набуtku держави [12, 13]. Пам'ятки друку - це стародруковані (набірними літерами) видання: палеотипи, інкунабули, стародруки [13]. Понятійний апарат включає, передусім, термінологічні системи книго-, літературо- і мовознавства, необхідні довідкові дані з історії нашої держави. Їх прикладом можуть бути адміністративно-територіальні одиниці в Україні в різні часи і в складі різних державних утворень (князівства, воєводства, губернії, намісництва), історичні періоди (скіф-слов'янський, княжий, галицько-волинський, гетьманщина) тощо.

Суб'єкти української книжкової культури - це автори пам'яток писемності та друку України (літописці, переписувачі, друкарі, редактори, книгознавці та ін.), а

також організації, діяльність яких забезпечувала створення та збереження рукописів і стародруків (монастирі, наукові заклади, бібліотеки, архіви, громадські організації тощо).

У ході розробки концепції електронної енциклопедії не тільки визначалися суб'єкти й об'єкти української книжкової культури, а й враховувалися характерні особливості інформаційної потреби дослідників, що дуже важливо.

Поняття «інформаційна потреба» (ІП) є одним з центральних в інформатиці і становить «сукупність вимог окремих користувачів, груп користувачів та організацій до інформаційної системи з метою отримання від неї необхідних даних» [11].

На процес формування ІП впливають, передусім: усвідомлення недостатності інформації та бажання цю недостатність компенсувати, і наявність мінімальних, часто інтуїтивних уявлень про те, яка саме інформація потрібна.

Нині, з включенням у сферу інформаційних потреб психологічної проблематики, їх парадигми переоцінено. Потреби користувачів не вважаються чимось безпосереднім, визначуваним тільки буттям, тобто тією реальною дійсністю, для якої прагнуть отримати інформацію. Психологічний аспект зумовлює необхідність зосереджуватися на самому акті усвідомлення в процесі формування ІП. Одним з перших на дану обставину звернув увагу С. Коготков [14]. Пізніше цю точку зору розвинули інші дослідники [15, 16], які наголошували, що розпочинаючи пошук інформації, користувач не може чітко визначити сутність своєї ІП. Вона повністю усвідомлюється тоді, коли вже майже задоволена, тобто ІП більшою мірою виробляється в процесі дослідження, ніж спричинюється зовнішніми умовами.

Отже, ефективна побудова електронної енциклопедії можлива лише в разі адаптації її логічної структури до психології кожного користувача. Це потребує організації проведення в енциклопедії не тільки традиційних бібліографічного та тематичного пошуків,

БД: KSU MFN n: 377 | ДОКУМЕНТ 1 із 1

О ВОСПИТАНИИ ЧАД (1609)

Один з перших друківаних посібників з виховання дітей у сім'ї. Перші 200 примірників видала Львів. братська друкарня. Основну його частину становить церковно-слов'янський переклад "отців церкви", насамперед, Іоанна Златоуста. На думку деяких дослідників, упорядником "О. в. ч." є Борецький І., який у той час був ректором Львів. братської школи. Хоча посібник має і релігійний характер, в ньому викладено гуманістичні ідеї, підкреслено важливість виховання й навчання в житті людини. Книга зберіглася в двох примірниках (Львів. музей укр. мистецтва і Софійська народна б-ка).

Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVII-XVIII ст. - К., 1966. - 251 с.

Науменко Ф. І. Педагог-гуманіст і просвітитель І. Н. Борецький. - Львів, 1963. - 116 с.

Українська радянська енциклопедія. - 2-е вид. - К., 1979. - Т. 7. - С. 446.

Пошуківі терміни

Стародруки. Підручники. Львів. 17 ст.

Продовження...

: <ESC> - Вихід | <←> - Назад | <→> - Вперед | <Home> - Початок | <End> - Кінець
<F9>, <F10> - Пропуск вперед або назад | <PgUp>, <PgDn> - Попер. або наст. стр.

а й контекстного. Такий пошук забезпечує виявлення персоналій (осіб та установ) і назв творів, що зустрічаються в текстах довідок, надає дослідникові знання про взаємозв'язки між наявними в цих текстах суб'єктами та об'єктами української книжкової культури, чим досягається якісно новий рівень задоволення ІП пошукача. Якщо, наприклад, необхідно виявити спектр інформації, пов'язаної з такою видатною пам'яткою літописання Київської Русі, як «Повість минулих літ», то, набравши в контекстному пошуці даний термін, дослідник, крім відомостей власне про цей твір, одержить ще й дані про його зв'язки (з літописами, на основі яких він був складений; з літописцями, причетними до його створення, та монастирями, де вони працювали; з дослідниками цієї пам'ятки тощо).

У традиційних друкованих енциклопедіях для визначення вказаних зв'язків застосовується інший шрифт (курсив). Однак паперові носії інформації не забезпечують оперативності й наочності пошуку. А електронна енциклопедія дає змогу відразу встановити всі латентні зв'язки між суб'єктами та об'єктами предметної галузі.

Виходячи з викладеної інфологічної моделі електронної енциклопедії книжкової спадщини України, визначено й оптимізовано її структуру. Уявлення про неї дає роздрукована з екрана дисплея (рис. 1).

Формати записів у електронній енциклопедії, тобто структура, зміст і подання інформації про предметну галузь, включають основну назву об'єкта чи суб'єкта запису (*Федоров Іван, бл. 1510-1583*), відсилки від неї (*Московитин Іван Федорович*), текстову інформацію довідкового характеру (*Засновник книгодрукування в Росії та Україні...*), джерела використаних даних (бібліографію), пошукові терміни (Друкарі, Духівництво, Львів, Острог, Москва, Білорусь, ХУІ ст.) і службову інформацію (дати введення/редагування запису та ініціали оператора/редактора).

Лінгвістичне забезпечення електронної енциклопедії книжкової спадщини України ґрунтується на фасетній класифікації, яка передбачає поділ множин

чи явищ за різними основами (фасетами) й утворення складного класифікаційного індексу шляхом сполучення кількох простих індексів, зафіксованих у фасетах. Головна позитивна якість фасетних класифікацій - багатоаспектність та комбінаційність і значна глибина індексування змісту документів при простоті окремих фасетних індексів. Якщо, наприклад, в ієрархічній класифікації для розрізнення одного млн. понять потрібна така сама кількість змістовних одиниць, то в разі використання двох фасетів достатньо дві групи по одній тис. індексів, а при трьох фасетах - три групи по 100 індексів. Донедавна фасетні класифікації не були поширені, оскільки їх реалізація потребувала новітніх інформаційних технологій. А в ході створення електронних енциклопедій та довідників, первісно орієнтованих на використання таких технологій, доцільність залучення названої класифікаційної системи є безперечною [17].

Для індексування документів, що ввійшли до енциклопедії, використано фасетну формулу, яка включає визначені ще індійським бібліотекознавцем Ш. Ранганатаном хронологічний, географічний і тематичний фасети та фасет персоналій [18].

Хронологічний фасет, що визначає періоди діяльності суб'єктів і об'єктів української книжкової культури, ведеться з точністю до століть. *Географічний* забезпечує поділ/групування цих об'єктів і суб'єктів за територіальною ознакою. Він включає сучасні назви держав і найменування областей та міст України (в Росії, як виняток, виділені Москва і Санкт-Петербург).

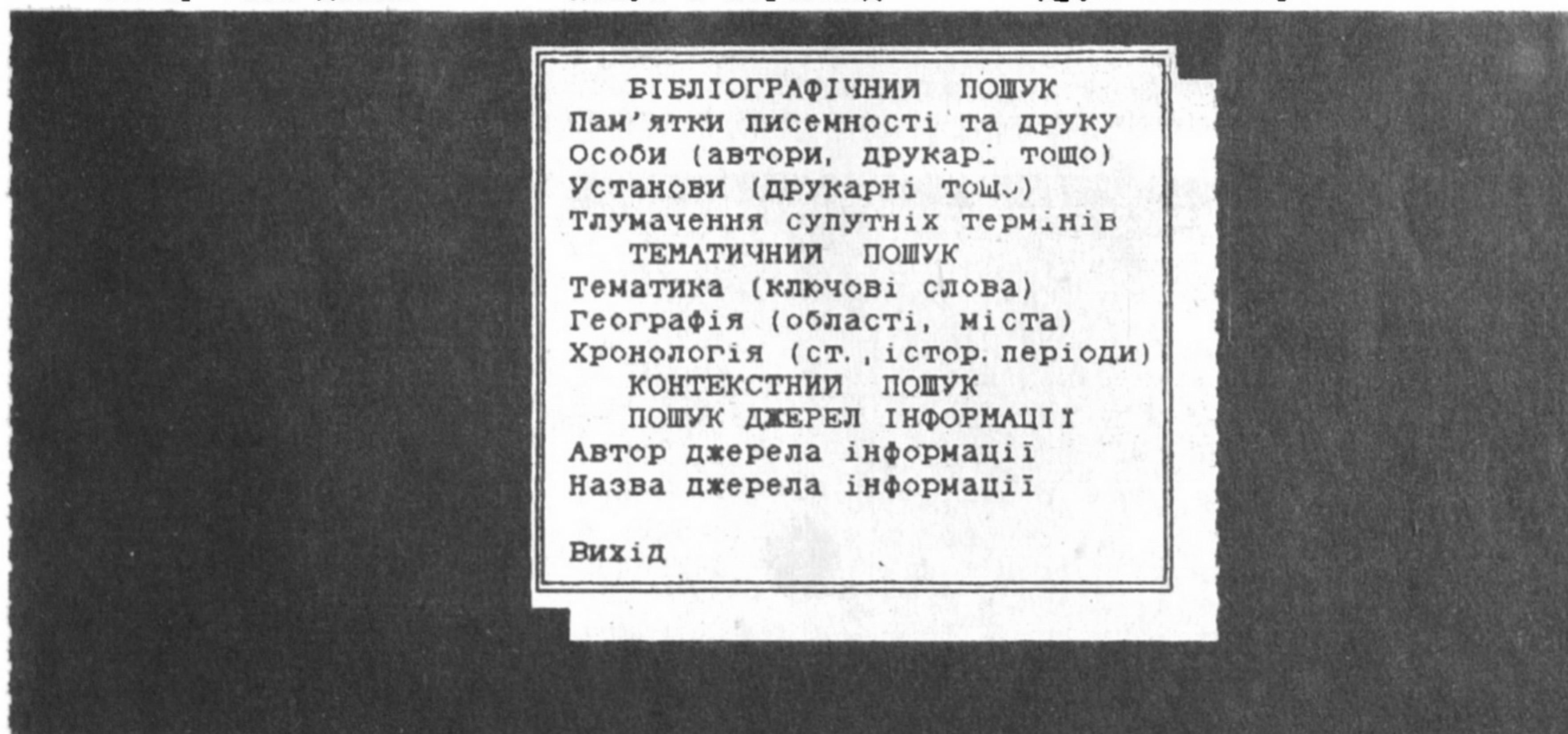
Лексичною базою *тематичного* фасета є підмножина термінів книгознавчої, літературознавчої, мовознавчої та історичної тематик, закладених в електронну енциклопедію.

Кожний з фасетів має не більше 100 одиниць, які в них розміщені, тому індексація записів у базах даних не викликає ускладнень. Водночас фасетна формула дає змогу однозначно ідентифікувати кілька сотень тисяч записів, що суттєво перевищує їх максимальну кількість в електронній енциклопедії. Наочне уявлення про

Вибір бази даних

Пошук і Перегляд

Друк і Експорт

Запит 1. Знайдено документів 1 БД: KSU. Всього документів 1014
 <F1>-Порада <TAB>-Список запитів <I>-Переміщ. <←>-Ін. меню <↵>-Вибір <ALT X>-в MSDOS

Рис. 3

записи в ній дає рис. 2, де подано роздруковку екрана дисплея з інформацією про стародруковану книгу «О воспитании чад». В ілюстрації наведено запис з короткою текстовою довідкою, що вміщується на одній екранній сторінці. Основна частина записів потребує кілька таких сторінок.

Технологія формування інформаційних ресурсів цієї енциклопедії передбачає інтелектуальну аналітико-синтетичну переробку джерел інформації про українську книжкову культуру і клавіатурне введення отриманих даних на автоматизованому робочому місці.

Джерельною основою створення інформаційних ресурсів електронної енциклопедії є, передусім, енциклопедії та довідники, а також праці монографічного рівня і серіальні видання з книгознавства та історичних і філологічних наук.

Програмне забезпечення електронної енциклопедії - система CDS/ISIS (розроблена і розвивається впродовж кількох десятиріч відділом бібліотечних, архівних та документаційних служб ЮНЕСКО) [19]. Вона дає змогу безкоштовно отримати ліцензії на її використання в розгалуженій світовій мережі регіональних центрів з розповсюдження CDS/ISIS (у нас таким Центром є Інститут програмних систем НАН України), завдяки чому створюються передумови для «тиражування» електронної енциклопедії серед бібліотек та інших зацікавлених організацій без будь-яких обмежень.

У роботі з енциклопедією використано версію 3.07 CDS/ISIS разом з пошуковим пакетом прикладних програм HEURISKO, що має дружній менюорієнтований інтерфейс користувача. HEURISKO забезпечує підтримку діалогу з користувачами, які обізнані з автоматизованими інформаційними системами і можуть без допомоги консультанта задати пошукові терміни та об'єднати їх відповідними логічними операторами, а також з початківцями. Тобто він має два рівні складності. Непідготовленим користувачам пропонується послуговуватися так званим *пошуком по вибраному полю*. Таких полів 9. Вони надають можливість здійснювати бібліографічний, тематичний та контекст-

ний пошуки об'єктів і суб'єктів української книжкової культури, виявляти авторів і назви видань, що становлять джерелознавчу базу електронної енциклопедії. Наочне уявлення про структуру й перелік цих полів дає рис.3, на якому наведено вигляд екрана дисплея, що з'являється при переході до *пошуку по вибраному полю*.

Комфортність у роботі з електронною енциклопедією створює режим оптимізованої видачі результатів пошуку. Згідно з закладеним сценарієм, дослідникові спочатку пропонується визначити терміни за потрібною йому темою, а потім впорядковані за абеткою релевантні запиту об'єкти й суб'єкти української книжкової культури. Якщо, наприклад, науковець сформулює пошуковий термін «Княжа доба», то електронна енциклопедія спочатку видасть йому визначення цього історичного періоду, а потім послідовно блоки інформації про: термінологічний апарат, характерний для княжої доби (билини, глаголиця, літописи, скрипторії, устав тощо); пам'ятки писемності, створені в цей період («Ізборники Святослава», «Остромирове євангеліє», «Слово о полку Ігоревім» та ін.); установи, що сприяли написанню та збереженню рукописів (бібліотека Софійського собору, Києво-Печерська лавра тощо); осіб, які створювали пам'ятки писемності в Київській Русі й досліджували їх (літописці Нестор, Никон, Сильвестр та інші; палеографи О.Калужняцький, Д.Лихачов, В.Перетц та ін.).

Крім того, в процесі роботи з електронною енциклопедією користувачам для комфортності надається можливість ознайомлення у «вікнах» екрана зі скороченими текстами довідок про об'єкти й суб'єкти української книжкової культури без виконання повного комплексу пошукових операцій. Уявлення про цю сервісну послугу дає рис.4, де наведено роздруковку з екрана дисплея, в якій у лівому нижньому «вікні» наведено початок текстової довідки про друкарню Вербицького.

Крім пошуку, програмні засоби допускають можливість формування впорядкованих текстових файлів, тобто дають змогу здійснювати в автоматизова-

Вибір бази даних   Пошук і Перегляд   Друк і Експорт

Введіть початкові символи..... друк _____

<p>ДРУКАРНЯ ВЕРБИЦЬКОГО 000456 ДРУКАРНЯ ВЕРБИЦЬКОГО (1624-1627) Знаходилася в Києві на Подолі її діяльність фінансував київ. митрополит Борецький І. В 1625 і 1626 тут було надруковано "Часослов" з посвяченням Борецькому І. й передмовою від імені самого друкаря. В кін. 30-х рр. 17 ст. Вербицький Т. переїхав до Молдавії, де організував нову друкарню в Довгому Полі (Південна Буковина). Його друкарню в Києві придбав у 1627 Соболь С.</p>	<p>=V= Установи (друкарні тощо) / (3,4)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ДРУКАРНЯ БАРАНОВИЧА 1 - ДРУКАРНЯ В ЄВ'Є 1 - ДРУКАРНЯ ВЕРБИЦЬКОГО 1 - ДРУКАРНЯ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ Л 1 - ДРУКАРНЯ ЛЬВІВСЬКОГО БРАТСТ 1 - ДРУКАРНЯ МАМОНЧИВ 1 - ДРУКАРНЯ ПОТЬОМКИНА 1 - ДРУКАРНЯ СКОРИНИ 1 - ДРУКАРНЯ СЛЬОЗКИ 1 - ДРУКАРНЯ СОБОЛЯ 1
--	---

БД: KSU. Всього документів 1014

| Для продовження натисніть на будь-яку клавішу | <ESC> - Вихід |

ному режимі підготовчі роботи для створення друкованого варіанта енциклопедії книжкової спадщини України. Він, безперечно, знайде користувачів.

Електронна енциклопедія має стати когнітивним засобом, що сприятиме встановленню документальних комунікацій між авторами рукописів та стародруків, з одного боку, і сучасними науковцями, які вивчають книжкову спадщину та історію України, з другого. Така енциклопедія допоможе фахівцям спочатку отримати достатньо глибоку інформацію аналітичного характеру про потрібне їм явище (епоху, місцевість, історичні особи, термінологічний апарат тощо), а потім застосувати цю інформацію при опрацюванні історико-культурних джерел бібліотек та архівів. Цей аспект використання електронної енциклопедії можна вважати традиційним, хоч він і передбачає застосування поки що нетрадиційних для гуманітарної сфери інформаційних технологій.

Новим підходом до використання названої енциклопедії стане її інтеграція з базами даних ретроспективної національної бібліографії України і реалізація на цій підставі інтелектуальної інформаційної системи. В ній електронна енциклопедія розглядається як база знань, що сприяє переходу від пошуку релевантних бібліографічних записів, які лише формально відповідають пошуковим запитам, до виявлення пертинентної інформації, котра задовольняє ІП дослідників. Процедура її одержання двоступенева. На першому етапі дослідники за допомогою електронної енциклопедії отримують знання про предмет, що їх цікавить,

тобто усвідомлюють зміст своєї ІП. На другому - в ході безпосередньої роботи з записами баз даних ретроспективної національної бібліографії України - на основі цих знань формулюють пошукові запити, які адекватно відповідатимуть їхнім інформаційним потребам. Розглянутий підхід до інтелектуалізації бібліографічного пошуку в автоматизованих системах бібліотек розвиває Л.Костенко [20].

Зорієнтованість на інтелектуалізацію інформаційного пошуку в історико-культурних фондах є важливим, але не єдиним підходом до використання великих можливостей електронної енциклопедії. Її наявність створює передумови для залучення математичних методів до гуманітарних досліджень, зокрема в такій універсальній джерельній базі українознавства, як книжкова спадщина України. Ці методи дають змогу, наприклад, здійснювати кластеризацію (виділення груп зі спільними ознаками) суб'єктів і об'єктів української книжкової культури, проводити факторний аналіз (встановлювати параметри зв'язків між цими об'єктами й суб'єктами) та ін. А в цілому математичні методи сприятимуть активізації введення в науковий обіг знань, зафіксованих у пам'ятках писемності та друку України.

У 1996 р. передбачається завершити формування основних інформаційних ресурсів електронної енциклопедії і провести її дослідну апробацію в ЦНБ ім.В.І.Вернадського. Після цього вона буде передана до бібліотек інших систем і відомств України, що мають історико-культурні фонди та відповідну матеріально-технічну базу (комп'ютери).

1. Конкурс на формування державних науково-технічних програм // Уряд. кур'єр. - 1992. - 7 лют. - С.4-5.
2. Показчик нової української літератури (1738-1833) / Збір. М.Комаров. - К., 1883. - 74 с.
3. *Іноземцев П.* Проблема національної бібліографії на Україні // Бібліолог. вісті. - 1929. - N 2-3. - С.5-25.
4. *Юрій Олексійович Меженко (1892-1969):* Матеріали до бібліографії. - К., 1994. - 176 с.
5. *Дубровіна Л.А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. - К., 1992. - 262 с.
6. *Маслова О.М.* Рукописна книга. - К.: ДВУ, 1952. - 117 с.
7. *Слов'янські рукописи XI-XIV ст. у фондах відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української РСР (Огляд, опис, публікації)* - К.: Наук. думка, 1969. - 152 с.
8. *Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. - Львів: Вища шк. - Кн.1: (1574-1700). - 1981. - 136 с.; Кн.2, ч.1: (1701-1764); - 1984. - 131 с.; Кн.2, ч.2: (1765-1800). - 1984. - 127 с.; Львів: Вища шк., 1981. - 135 с.
9. *Омельчук В.Ю.* Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки // Бібліот. вісн. - 1995. - N 5. - С.1-13.
10. Репертуар української книги 1798-1916: Матеріали до бібліографії / Упорядн. Л.І.Льницька; автор передмови і наук. ред. Я.Р.Дашкевич - Т.1. - Львів, 1995. - 387 с.
11. *Першиков В.И., Савинков В.М.* Толковый словарь по информатике. - М.: Финансы и статистика, 1991. - 543 с.
12. *Книговедение: Энциклопедический словарь.* - М.: Сов. энциклопедия, 1982. - С.469.
13. *Радянська енциклопедія історії України.* - К.: Гол. ред. УРЕ, 1971. - Т.2. - С.253; Т.3. - С.315.
14. *Коготков С.Д.* Некоторые вопросы теории информационных потребностей // Научно-технич. информ. - Сер. 2. - 1979. - N2. - С.1-8.
15. *Мириманова М.С.* Информационная потребность как психологическая проблема // Научно-техн. информ. - Сер. 1. - 1987. - N4. - С.1-5.
16. *Соколов А.В.* Информационные потребности и информационный подход к потребностям // Теория и практика формирования и использования информационных ресурсов: Материалы семинара / Об-во «Знание» РСФСР. МДНТП. - М., 1989. - С.80-88.
17. *Павлуша І.А., Павлуша Т.П.* Використання фасетних класифікацій в електронних довідниках // Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи: Тези доп. міжнар. наук. конф.; (Київ, 10-12 жовтня 1995 р.) - К., 1995. - С.12-13.
18. *Ранганатан Ш.Р.* Классификация двосточием / Пер. с англ.; Под ред. Т.С.Гомолицкой и др. - М., 1970. - 422 с.
19. *Шрайберг Я.Л.* Современное состояние развития библиотечных технологий и место CDS/ISIS // Научн. и техн. б-ки. - 1995. - Спец. выпуск. - С.5-8.
20. *Костенко Л.И.* Интелектуализация библиографического поиска в автоматизованных библиотечных системах // Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи: Тези доп. міжнар. наук. конф.; (Київ, 10-12 жовтня 1995 р.) - С.22-23.

